

Martin Jurašek

Spúšťáče domáceho násilia a legislatívne ošetrenie pomoci obetiam

Úvod

Sociálna patológia je súhrnný pojem pre označenie chorých, nenormálnych, všeobecne nežiaducich spoločenských javov. Môžeme sem zaradiť aj sankcionované formy deviantného správania, ako aj štúdium príčin ich vzniku a existencie [Schavel, Čišecký, Oláh, 2008: 66]. K takýmto formám deviantného správania môžeme zaradiť aj domáce násilie, ktoré sa tiahne celou históriou ľudstva. Veľmi úzko súvisí so sociálnou históriou manželstva a rodiny, s nerovnocenným postavením žien, so zákonmi, s kultúrnymi a náboženskými normami, ktoré tento stav regulovali a udržiavali. Na vzniku tohto sociálno-patologického javu sa podieľa viacero faktorov.

Faktory pôsobiace na vznik domáceho násilia

Všetky faktory podieľajúce sa na vzniku domáceho násilia nie sú známe. Veľa teórií sa pokúša vysvetliť existenciu a výskyt domáceho násilia. Niektoré sa zameriavajú na jednotlivca a hľadajú vysvetlenia ako zneužívanie alkoholu a drog, činy obete, stres, frustráciu, duševnú chorobu, zaostalosť a násilie v rodine. Akceptovanie rodinného násilia viedla niektorých vedcov k pochybnostiam o vysvetleniach daného javu prostredníctvom osobných alebo individuálnych charakteristík.

Vysvetlenie je potrebné hľadať v komplexnom sociálnom kontexte. Násilie je všeobecne akceptované a tolerované, je súčasťou role každého človeka. Domáce násilie je výsledkom sociálnych vzťahov, v ktorých sú obeť udržiavané v pozícii podriadenej agresorovi, v ktorej nesú voči nim zodpovednosť a sú odkázané na ich ochranu.

Domáce násilie je následkom sociálnej, fyzickej, psychickej a sexuálnej nerovnováhy a nerovnoprávnosti a ekonomickej závislosti medzi ľuďmi v spoločnosti. Takáto závislosť poskytuje priestor na páchanie domáceho násilia. Jeho pôvod môžeme hľadať v sociálnej štruktúre a v systéme hodnôt, tradícií, zvykov a povier. Faktom však ostáva, že obeťami násilia sú najčastejšie ženy a páchatel'mi muži. Dnešná spoločnosť podporuje nerovnosť mužov a žien. Násilie voči ženám je výsledkom všeobecne rozšírenej viery, že muži sú nadriadení ženám, a že ženy, ktoré s nimi žijú, sú ich majetkom, s ktorým môžu muži zaobchádzať podľa vlastných predstáv. Smutné je, že dospelí ľudia, ktorí by mali ísť príkladom svojim deťom, nedokážu ovládať svoje emócie a častokrát sa na nich vyvršujú a tyranizujú ich.

Faktory podporujúce domáce násilie

Stabilita rodiny, osobnosť rodičov, záujem a starostlivosť o deti sú základom fungovania rodiny, či už v negatívnom, alebo v pozitívnom smere. Narušená štruktúra rodiny je signálom rizika, ktoré sa nepriaznivo prejaví (aj násilím) až v súvislosti s inými osobnostnými charakteristikami rodiny. Ohrozenie dieťaťa v nej je výsledkom vzťahovej patológie a patologických interakcií rodičov s ním samotným.

Takáto štruktúra rodiny ohrozuje duševnú rovnováhu dieťaťa, jeho vývin, hodnotovú orientáciu jeho osobnosti, vyvoláva bezmocnosť a sklamanie. Rizikové faktory, ktoré podporujú túto vzťahovú patológiu sú nielen na strane rodičov, ale aj na strane detí.

Je zrejmé, že niektorí ľudia ako keby mali k násiliu bližšie ako iní, že niektoré deti sa stávajú častejšie obeťami ako druhé, a že sú aj takí rizikovní dospelí. V neposlednom rade sú aj životné situácie, ktoré skôr ako iné vyz-

olávajú prejavy násilia voči deťom. V živote nastávajú rôzne kombinácie všetkých týchto možností.

Rizikové dieťa

Najviac ohrozené násilím sú deti postihnuté, či už ide o postihnutie mentálne, telesné alebo zmyslové alebo iný typ postihnutia CNS. Ohrozené sú aj deti s odlišnou reaktivitou v útlom veku – deti dráždivé, plačlivé, nekludné ale aj deti pasívne a málo reaktívne či s takzvaným obtiažnym temperamentom [Řičan, Krejčířová, 1997: 217].

Je potrebné brať do úvahy fakt, že akékoľvek riziko na strane dieťaťa sa realizuje, len ak súčasne existuje riziko na strane rodiča (vychovávateľa), alebo ak ide o rizikovú situáciu. Dochádza k tomu, že dieťa svojimi špecifickými vlastnosťami uvádza do pohybu mechanizmy, na základe ktorých sa prejavuje rizikovosť aj u dospelých [Dunovský, Dytrych, Matějček, 1995: 135]

Charakteristiky rizikových detí:

- násilie voči sebe provokuje dieťa - dráždivé, zlostné, kričiacie, nekludné, akútne alebo chronicky choré, deti s mozgovou dysfunkciou (zbrklé, impulzívne, nesústredené, s výkyvmi nálad), mentálne retardované,
- riziku zanedbávania je viac vystavené dieťa pasívne, nenápadné s ľahko zníženým intelektom, neobratné, nešikovné
- nežiadúce sexuálne správanie dospelých mužov skôr provokujú dievčatká výrazne ženských tvarov, koketky [Vicianová, 2000: 12].

Rizikový dospelý

Porucha je len v malom percente prípadov podmienená individuálnou psychopatológiou samých rodičov. Medzi najväčšie riziká patria predovšetkým negatívne zážitky rodičov z ich vlastného detstva. Do rizikovej skupiny teda patria tí rodičia, ktorí boli sami v detstve týraní, zneužívaní. Takýto prenos je značný, ale nepostihuje vždy všetkých ohrozených. Z mnohých, v detstve týraných ľudí, sa môžu stať dobrí rodičia, hlavne ak

sa im podarí neskôr nadviazať dobré sociálne vzťahy a prežiť pozitívne sociálne skúsenosti.

Ide o ľudí, ktorí buď aktívne dieťa týrajú, zneužívajú alebo mu ubližujú pasívne alebo ho sexuálne zneužívajú. Medzi rizikových rodičov sú často zahrňované slobodné, veľmi mladé matky a rodičia, ktorí sú osobnostne nezrelí [Říčan, Krejčířová, 1997: 218].

Charakteristiky rizikových dospelých

- psychopat s agresívnymi rysmi,
- psychotik – psychický chorý,
- neurotik – chronická frustrácia sa mení na agresiu,
- alkoholici, toxikomani,
- mladiství rodičia povahovo nezrelí, nevyspelí,
- ľudia so zvláštnym životným štýlom,
- ľudia dlhodobo v strese,
- sekty [Vicianová, 2000: 11]

Rizikové prostredie a rizikové situácie

Negatívny vplyv individuálnych charakteristík rodičov a detí sa zvyšuje nepriaznivým vplyvom prostredia. Ohrozené sú hlavne tie rodiny, ktoré sa musia vyrovnávať s mnohými stresovými situáciami a rizikom je tiež sociálna izolácia rodiny, kde sa rodičom nedostáva potrebnej emocionálnej opory, napríklad pri nechcenom tehotenstve často nejde len o vplyvy citového stavu matky alebo o jej nezrelosť, ale aj o vonkajšie podmienky. Popri tom, že musí riešiť svoju sociálnu situáciu jej neostáva veľa času ani energie pre senzitívnu starostlivosť o dieťaťko. Za rizikový faktor sa považuje aj dlhšia separácia matky a dieťaťa v období po pôrode.

Charakteristiky rizikových situácií:

- k týraníu vedie akútny alebo chronický stres,
- k zanedbávaniu nadmerné zaujatie niečím mimo dieťaťa,
- milenecké a manželské konflikty v akútnej fáze, rozvody, porozvodové spory o deti,
- alkohol, drogy,

- hmotná bieda,
- stres pri prežívaní vlastnej viny, kedy sa úzkosť zmení na agresiu,
- stresová situácia pri somatickom ochorení,
- pri fyzickej alebo psychickej vyčerpanosti [Vicianová, 2000: 12].

Pre dieťa je niekedy rizikovou situáciou aj súžitie s rodičom postihnutým duševnou chorobou alebo inou vážnou duševnou poruchou. Pričom problém nie je len v tom, žeby týmito vychovávateľmi bolo týrané, ale aj v tom, že od nich preberá nesprávne hodnoty, postoj voči sebe samému, iným ľuďom a vlastne k celému svetu. To ho môže viesť v ďalšom živote k zlyhaniu v záťažových životných situáciách [Dunovský, Dytrych, Matějček, 1995: 141]

Súčasná legislatíva a pomoc obetiam

Násilie v rodine, v jeho akejkol'vek forme a podobe, či už vo forme psychického alebo fyzického násilia páchaného na ženách, deťoch, prípadne iných členoch rodiny, sa odzrkadľuje aj v právnom poriadku Slovenskej republiky. Násilie totiž ovplyvňuje každodenný život a zasahuje do všetkých oblastí – bývania, materiálneho zabezpečenia, starostlivosti o dieťa, fyzického i duševného zdravia a pod.

Právne normy v oblasti domáceho násilia

V našom právnom systéme sa problému domáceho násilia dotýkajú viaceré oblasti práva, najviac však trestné právo. Mnohé násilné činy sú považované za trestné činy. Trestný zákon obsahuje aj trestné činy proti rodine a mládeži, proti životu a zdraviu, proti slobode a ľudskej dôstojnosti a ďalšie, ktorých skutková podstata by mohla byť naplnená prejavmi domáceho násilia.

Základnými prameňmi sú:

- Ústava Slovenskej republiky,
- Zákon o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov, č. 36/2005 Z. z.,
- Zákon o pestúnskej starostlivosti č. 50/1973 Zb.,

- Zákon o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kuratele č. 305/2005 a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov,
- Trestný zákon č. 300/2005 Z. z.,
- Trestný poriadok č. 301/2005 Z. z.,
- Občiansky súdny poriadok, č. 99/1963 Zb.,
- Občiansky zákonník, č. 40/1964 Zb.,
- Zákon o sociálnych službách č. 448/2008 Z. z.

K týmto prameňom môžeme pridať aj všetky medzinárodné dokumenty – dohody, zmluvy, deklarácie, ale aj odporúčania, závery konferencií a podobne, a to aj napriek skutočnosti, že v niektorých prípadoch nejde o legislatívne upravenú normu.

Základ právneho postavenia dieťaťa sa odvodzuje od práva ústavného, keďže každý človek sa už narodením stáva občanom určitého štátu, čím sú mu automaticky dávané občianske práva a slobody. Garantom všetkých práv je štát.

Vybrané právne normy

Domáce násilie a občianske právo

V občianskej oblasti ide predovšetkým o otázku užívania spoločného bytu, ako aj o správu majetku týraných osôb. V prípade, že dochádza k týraniu, bitiu osôb, poškodzovaniu zariadenia bytu, stáva sa spolužitie neznesiteľným. Ak má obeť násilia dostatočné podklady (záznamy z polície, výpovede susedov, fotografie, lekárske správy), môže podať návrh, aby súd zrušil právo na spoločný nájom bytu. Občiansky zákonník ponúka obeti aj spôsob ochrany a to tým spôsobom, že súd môže na návrh jedného z manželov obmedziť užívacie právo druhého manžela k domu alebo bytu patriacemu do bezpodielového spoluvlastníctva, prípadne ho z jeho užívania úplne vylúčiť.

Trestný zákon č. 300/2005 Z. z.

Pri poskytovaní pomoci obetiam domáceho násilia je u nás za najdôležitejší považovaný trestno-právny aspekt domáceho násilia, a preto je v našom systéme pomoci riešená v prvom rade táto problematika. Pri tom práve trestno-právne riešenie je v našom právnom systéme veľmi problematické.

Trestný zákon ustanovuje v oblasti násilia:

- postih v prípadoch násilia,
- postih v prípadoch neoznámenia a neprekazenia trestnému činu,
- ochranu svedka.

Trestný zákon upravuje aj *týranie*, ku ktorému dochádza napr. spôsobovaním fyzického alebo psychického utrpenia opakovaným bitím, citovým vydiaraním alebo iným správaním ohrozujúcim fyzické alebo psychické zdravie, neoprávneným zatváraním, nadmerným vyvolávaním strachu, iným neodôvodneným trestaním a podobne.

Medzinárodné dokumenty

Snaha o realizáciu práv dieťaťa sa prejavila už v roku 1924, kedy sa medzinárodné spoločenstvo zaoberalo právami detí v tzv. Ženevskej deklarácii práv dieťaťa. Toto úsilie sa znovu objavilo po druhej svetovej vojne, v ktorej boli deti ohrozené aj v základných podmienkach a potrebách. Bolo potrebné chrániť deti a ich základné práva, o čo sa snažila OSN, ktorá 20. novembra 1959 Valným zhromaždením OSN prijala *Deklaráciu práv dieťaťa*, kde bolo zakotvené, že dieťa pre svoju telesnú a duševnú nezrelosť potrebuje osobitné záruky, starostlivosť a zodpovedajúcu právnu ochranu pred narodením aj po ňom [Levická, Zeman, 1999: 16]

20. novembra 1989 bol v New Yorku prijatý *Dohovor o právach dieťaťa*. V roku 1991 sa stal tento dohovor záväzným dokumentom medzinárodného práva a v súčasnosti ho podpísalo viac ako 150 členských štátov OSN. Slovenská republika prijala tento dokument ešte počas existencie ČSFR a to jeho podpísaním 30. septembra 1990, pričom platnosť nadobu-

dol 6. februára 1991. Po rozdelení na Českú republiku a Slovenskú republiku 1. januára 1993 prešli tieto záväzky na oba samostatné štáty.

„Dohovor“ vychádza z Charty spojených národov, jej zásad ľudskej dôstojnosti, rovnosti ľudí, spravodlivosti pre všetkých, slobody a pod. Dohovor o právach dieťaťa je rozdelený do jednotlivých častí a tie sú rozdelené na články. Je tu vymedzený pojem dieťa, jeho konkrétne práva a ich realizácia v praxi. Sú v ňom uvedené tieto základné práva dieťaťa:

- právo na život, na jeho zachovanie a osobný rozvoj,
- právo na meno, štátnu príslušnosť,
- právo poznať svojich rodičov, právo na starostlivosť rodičov a na život vo vlastnej rodine,
- právo na slobodu prejavu,
- právo na slobodu myslenia, svedomia a náboženstva,
- právo na prístup k informáciám,
- právo na ochranu pred nezákonnými útokmi na jeho česť a povesť,
- dieťa má právo na osobitnú ochranu a pomoc zo strany štátu, má právo na náhradnú rodinnú starostlivosť ak bez ohľadu na dôvody nemôže žiť vo svojom rodinnom prostredí,
- dieťa má byť chránené pred všetkými formami zanedbávania, krutosti a využívania, nemá byť predmetom nijakého obchodu,
- dieťa má byť vždy medzi prvými, ktorým sa poskytuje ochrana a pomoc [Zachová, 1999: 8-13]

Prijímanie medzinárodných dohovorov a ich aplikácia do legislatívnej úpravy je najúčinnnejším a najmodernejším štandardom ochrany práv. Nevyhnutnosťou na to, aby existoval adekvátny prístup k riešeniu domáceho násillia rôznymi inštitúciami je:

- presne definovať pojem domáceho násillia,
- upresniť právny štatút násillia v zákone,
- formulovať jasné očakávania postupu jednotlivých inštitúcií pri riešení násillia,
- určiť postupy cielené na ochranu obeť, s cieľom zastaviť násillie už existujúce a zabrániť vzniku nového,

- zdôrazniť zodpovednosť inštitúcií pre napojenie obetí na podporné služby,
- zabezpečiť zaškolenie pracovníkov, ktorí prichádzajú do kontaktu s obeťami násilia v postupoch ich práce,
- novelizovať zákony, ktoré sa týkajú trestno-právneho riešenia násilia,
- urýchliť súdne konanie a zlepšiť reakcie systému súdnictva,
- všeobecne zvyšovať informovanosť o problémoch násilia a potrebách obetí [Molčanová, Gallová, Grajciarová, 2002: 17].

Inštitúcie na pomoc obetiam domáceho násilia

Pomoc obetiam násilia majú v pôsobnosti:

- orgány miestnej štátnej správy – úrady práce, sociálnych vecí a rodiny,
- obce,
- neštátne subjekty, čo sú fyzické alebo právnické osoby, ktoré vykonávajú sociálne poradenstvo, sociálnu pomoc, napr. pomoc obetiam domáceho násilia. Táto činnosť sa vykonáva na základe povolenia.

Kompetencie týchto subjektov upravuje Zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách a Zákon č. 215/2008 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kuratele, ktoré upravujú spôsoby pomoci a zariadenia, v ktorých sa takáto pomoc poskytuje. Podľa týchto zákonov sa pomoc poskytuje v zariadeniach ako sú napr. detské domovy, domovy osamelých rodičov, útulky a krízové strediská, alebo sa pomoc poskytuje ambulantným spôsobom.

Medzi inštitúcie a organizácie, ktoré patria, resp. majú potenciál patriť do siete pomoci obetiam domáceho násilia možno okrem „sociálnych“ (sociálne zariadenia, odbory sociálnych vecí na úradoch práce, sociálnych vecí a rodiny) zaradiť najmä políciu a zdravotnícke zariadenia, ale aj psychologické poradne, školy či samosprávy rôznej úrovne.

- *úrady práce, sociálnych vecí a rodiny* – poskytujú poradensko-psychologické služby pre dieťa, plnoletú fyzickú osobu a rodinu. Ak sa obeť

násilia obráti na úrad práce, sociálnych vecí a rodiny, pracovníci sú povinní poskytnúť informácie o možnostiach riešenia problému, možnostiach zabezpečenia prístrešia, o pomáhajúcich zariadeniach a ďalších inštitúciách,

- *obec* – podobne ako úrad práce, sociálnych vecí a rodiny vykonáva v rámci svojej pôsobnosti poradenstvo pri riešení rodinných problémov. Poskytuje pomoc dieťaťu v naliehavých prípadoch, najmä ak je ohrozený jeho život, zdravie alebo priaznivý psychický, fyzický alebo sociálny vývin,

- *zariadenia sociálnych služieb* – patria sem krízové strediská, domovy pre osamelých rodičov, útulky, detské domovy,

- *polícia* – zaznamenáva prípady domáceho násilia. Každý známy skutok je zaevidovaný ako trestný čin. Polícia v praxi zaznamenáva najmä viditeľné a počuteľné prejavy domáceho násilia, teda najmä fyzické a verbálne násilie, či ničenie majetku,

- *centrá poradensko-psychologických služieb* – zachytávajú tie prípady domáceho násilia, ktorých obe vyhládali pomoc centra,
- *okresné pedagogické a psychologické poradne* – detskí psychológovia zdôrazňujú nárast počtu definovaných prípadov domáceho násilia, ako aj postupným znižovaním latencie týchto prípadov. Kontakt s prípadmi násilia vzniká z iniciatívy obete samotnej alebo na odporúčanie školy, sociálnych pracovníčok, náhodne pri práci detského psychológa, prostr-edníctvom linky pomoci.

- *diagnostické ústavy* – poskytujú na prechodné obdobie výchovnú starostlivosť deťom a mládeži v prípadoch, ako sú problémy v rodine, užívanie drog, alkoholu, záškoláctvo, úteky z domova, agresivita, zneužívanie, týranie, zlyhanie rodiny alebo iné ohrozenie zdravia alebo vývoja dieťaťa,

- *poradne pre ženy* – na Slovensku vzniklo niekoľko špeciálnych poradní pre týrané ženy, všetky sú neštátne a prevádzkované ženskými mimovládnyimi organizáciami. Poskytujú ženám krízovú pomoc, sociál-noprávne, právne a psychologické poradenstvo a terapiu,
- *azylové domy* – sú útočiskom týraným a zneužívaným ženám, ktoré potrebujú ochranu a pomoc, ako aj čas a priestor na premyslenie si a riešenia krízovej situácie.

Organizácie poskytujúce krízovú intervenciu

Popri štátnom sektore vzniká podnikateľský sektor, ktorý je charakterizovaný trhom a ziskom a obnovuje sa tretia oblasť, ktorá má storočné tradície. Je to oblasť „tretieho sektora“ (charita, filantropia, spolková činnosť, dobrovoľníctvo) odrážajúca rozmanité a mnohovrstvové aktivity medzi štátom a trhom [Strieženec, 2001: 76]. Z nespočetného množstva mimovládnych organizácií, ktoré poskytujú krízovú intervenciu sme uviedli tieto:

- *centrum Slniečko* – je špecializované zariadenie pre týrané, zneužívané a zanedbávané deti a obe domáceho násilia s možnosťou umiestnenia dospeléj osoby ženského pohlavia, pokiaľ je to v prospech dieťaťa,
 - slovenské krízové centrum *DOTYK* – poskytovanie komplexnej pomoci obetiam obchodovania s ľuďmi a obetiam domáceho násilia,
 - *Pomoc obetiam násilia* – informačné a poradenské služby obetiam trestných činov, domáceho násilia, dopravných nehôd, katastrof, nešťastných udalostí. Prevencia kriminality,
 - *Aliancia žien Slovenska* – boj proti domácemu a rodovo podmienenému násiliu, obchodu so ženami a nútenej prostitúcii,
 - krízové centrum *Brána do života* – krízové centrum poskytujúce azylové ubytovanie obetiam domáceho násilia,
 - *nadácia Riečka* – podpora a pomoc týraným, zanedbávaným a zneužívaným deťom, deťom s telesným postihnutím, týraným ženám, znevýhodneným skupinám obyvateľov,
 - občianske združenie *ÚTOČIŠTE* – bezpečný priestor pre tvoj život. Pomoc opusteným, týraným a závislým ľuďom,
 - iniciatíva *Piata žena* – zabezpečovanie spolupráce organizácií zaoberajúcich sa elimináciou násilia páchaného na ženách. Informácie, poradne, dokumenty,
 - *Pomoc ohrozeným deťom* – služby poskytované obetiam domáceho násilia a rodinám ohrozeným domácim násilím. Non - stop krízová inte-

rvencia, psychologické, právne a sociálne poradenstvo, psychodiagnostika detí a mládeže,

- občianske združenie *Dúha, dážďina Dúha – TOM Vlčia svorka* – pomoc predovšetkým deťom a matkám s deťmi v krízovej situácii.

Záver

Násilie v rodine je stále aktuálnym problémom spoločnosti, aj napriek veľkej snahe o jeho minimálny výskyt. Pretože sa odohráva za dverami bytu, alebo domu, vzniká mylná ilúzia, že takýto druh násilia sa v našej spoločnosti pácha len zriedka. Riešenie tohto problému sa veľmi často a vo veľkej miere končí tým, že sa vôbec nerieši.

Každý druh násilia, či už v rodine alebo v práci zanecháva na človeku následky, ktoré ovplyvňujú jeho správanie sa v živote. Násilie sa vyskytuje v akejkol'vek rodine: v robotníckej, v podnikateľskej, s postihnutými členmi, v mestách, na dedinách, kdekoľvek na svete. Muži, ženy, aj deti sa stretávajú s rôznymi formami násilia, pričom si to vôbec nemusia uvedomovať. Miera rešpektovania foriem násilia je u každého jednotlivca rôzna. Závisí prevažne od veku, pohlavia, ale aj od náboženskej príslušnosti.

- [1] Dunovský, J. Dytrych, Z., Matějček, Z. a kolektív. 1995. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dieťa*, Praha.
- [2] Levická, J. Zeman, K. 1999. *Sociálnoprávna ochrana detí a mládeže*, Trnava.
- [3] Michančová, S. 2005. *Páchateľ sexuálneho zneužívania detí medzi nami*. Prešov.
- [4] Molčanová, A., Gallová, T., Grajciarová, N. 2002. *Domáce násilie a jeho obeť v procese pomoci*, In: *Syndróm týraného, zneužívaného dieťaťa – problém verejného zdravia*, Zborník prednášok a prezentácií z II. Vedcko-pracovnej konferencie konanej v dňoch 14. – 15. novembra v Košiciach, Košice.
- [5] Říčan, P., Krejčířová, D., a kolektív. 1997. *Dětská klinická psychologie*, 3. vydanie, Praha.

-
- [6] Schavel, M. Číšecký, F. Oláh, M. 2008. *Sociálna prevencia*, Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety.
- [7] Storoška, M. *Niektoré krízové situácie a ich zvládanie*. In: *Média – náboženstvo – edukácia*. Prešov.
- [8] Strieženeč, Š. 2001. *Úvod do sociálnej práce*, 2. vydanie, Trnava.
- [9] Vicianová, K. 2000. *Medicínske aspekty*. In: *Týranie, zneužívanie a zanedbávanie detí*, Pezinok.
- [10] Zachová, A. 1999. *Krátky komentár k Dohovoru o právach dieťaťa*, Bratislava.